

וגבי תרומה, מנלן להאי דינא דהגדל בחיוב
— חייב, גדל בפטור — פטור?

דתניא: ישראל שלקח שדה בסוריא מעובד כוכבים, וסוריא היא ארם צובה שכבשה דוד, וכיבוש יחיד לא שמיה כיבוש, ולא חלה עליה קדושת הארץ, אלא רק קדושה קלה, ולהכי יש בה קנין לעובד כוכבים להפקיע מיד מעשר, אם לקחה ישראל מהעובד כוכבים עד שלא הביאה התבואה שלישי גדולה — חייב לעשר, לקחה משהביאה התבואה שלישי, רבי עקיבא מחייב מעשר בתוספת דהיינו בשני שלישי שגדלו ברשותו של הישראל, וחכמים פוטריין. דסבירא להו דכיון שהביאה שלישי ביד העובד כוכבים, כאילו נגמרה כולה בידו, דקיימא לן דתבואה בתר שלישי אזלה [אבל אם לקחה מעובד כוכבים בארץ ישראל, חייב במעשר על הכל, דאין קנין

לעובד כוכבים בארץ ישראל להפקיע מן המעשר].

וחזינן שאם גדלה התבואה אצל העובד כוכבים הפטור ממעשר — פטור, ואם גדל ברשות ישראל — חייב!

וכי תימא הכי נמי, באמת הוא הדין נמי בראשית הגז? והא לאו הכי הוא! שהרי התנן במתניתין דידן: הלוקח גז צאן עובד כוכבים פטור מראשית הגז, משום שהחיוב הוא על בעל הצאן ולא על בעליה של הגיזה לבדה, משמע, הא לקח צאנו של עובד כוכבים לגזוז, שקנה את צאנו כשהוא עומד ליגזז — חייב! (22) ואף על גב שגדל ברשות העובד כוכבים (23).

ואמרינן: מתניתין דלא כרבי אלעאי. כי קל-ב לרבי אלעאי גם בראשית הגז, הגדל בחיוב

ותמה עליהם הגר"ח שחלוק דין חלה שאינו תלוי בגידול אלא בגלגול העיסה ולכן חל חיוב על הפירות בגלגול בארץ, אולם מסוגיין מוכח שהחיוב תלוי בשעת הגידול. [והיינו הגידול בבעלות ישראל בגיזה, וגידול בארץ בחלה, וכמבואר בהערה 12].

22. לדעת רש"י מדובר באופן שקנה את הצאן בקנין גמור קודם גיזתה. וראיית הגמרא שחייב על גיזה שגדלה ביד העכו"ם בפטור, וביאר הריטב"א שהטעם לכך משום שהחיוב תלוי בשעת הגיזה ואז היה "צאנו".

והמאירי [בסוף הפרק] כתב שלקח הצאן לגיזתן העתידה להתגדל בהן, וחיובו משום שגדוף הצאן משועבד לו עד שיגדל הצמר ויגזז, ולכן אע"פ שגדלה הגיזה ברשות הגוי ואע"פ שאין הצאן קנויה לו אחר הגיזה כלל, חייב.

ומשמע מביאורו ש"גידול ברשות הגוי" הוא אפילו באופן שהצאן משועבד לו, ולדעת רבי אלעאי לחיוב הבעלים צריך שיהא הצאן שלו, ולדידן די בכך שהצאן משועבד לו כל זמן הגידול, [אך אם יקנה צאן במחובר כשעומד להגזז, אף לדידן יפטר. וצריך ביאור בטעם הדבר].

אולם הרמב"ם נקט שאם קונה גיזה מחוברת לצאן עכו"ם חייב [וכנ"ל בהערה 7 למשנה], וביאר האור שמח [סוף הלכה י'] שאף על פי שלא לקח את גוף הצאן נחשב "צאנך" משום שהצאן משועבד לו עד שיגזזם, וראית הגמרא פשוטה, שהרי חייב על הגז שגדל בפטור, וכל בעלותו בצאן הוא רק על שעת הגיזה. וראה עוד להלן [קלח. הערה 12].

23. החזו"א [שביעית א סס"ק ב] כתב שמוכח

— חייב, גדל בפטור — פטור, דילפינן מתרומה.

אי מה תרומה ממין על שאינו מינו — לא ניתנת, אף בראשית הגז נימא דממין על שאינו מינו לא?

ונבי תרומה מנלן שאין תורמין ממין על שאינו מינו?

דתניא: היו לו שני מיני תאנים, שחורות ולבנות⁽¹⁾, וכן אם היו לו שני מיני חטין, אין תורמים ומעשרים מזה על זה.

רבי יצחק אומר משום רבי אלעאי: בית שמאי אומרים: אין תורמין ממין על שאינו מינו, ובית הלל אומרים: תורמין! דסבירא להו דלא חשיב תרי מיני כיון דחד פירא הוא [ותנא קמא סבר דלא נחלקו בית הלל בדבר זה, אלא לכולי עלמא תרי מיני נינהו].

מי נימא דאף בראשית הגז ממין על שאינו מינו לא?⁽²⁾

ואמרינן: אין! והתנן [בניחותא]: היו לו ב' מינים, שחופות ולבנות, מכר לו שחופות אבל לא לבנות, הואיל ומכר לו כל השחופות ולא שייר גבי דידיה, זה נותן

גודגדניות, שחורות ולבנות, מברכין שהחיינו על כל אחת בפני עצמה, ונפסק כן בשו"ע [או"ח רכה, ד] וכתב שם הגר"א שאין לכך ראיה מסוגיין, כי רק בהוה אמינא אמרו ששחופות ולבנות הן שני מינים, שהרי בזכרים ונקיבות ודאי אין ספק.

ותמה הרש"ש שהרי גם למסקנא לא הושוו לבנות ושחופות לזכרים ונקיבות, לענין החשבתם כמינים חלוקים, אלא רק לגבי עצה טובה, ששייכת בשחופות כמו בזכרים, שהרי לרבי אלעאי באמת כל אחד מפריש נותן לעצמו כי שני מינים הם, ורק לרבנן מפרישין ממין על חבירו. ובספר גז צאנך [סי' י] כתב שהגר"א למד כי במסקנא חזרה הגמרא ונקטה ששחופות ולבנות דינם כזכרים ונקבות שהם מין אחד, ובאמת אפשר להפריש מלבנות על שחופות, אלא שעצה טובה קמשמע לן, ותמוה אם כן מה מקשינן מהמשנה לרבי אלעאי, ומסקינן מתניתין דלא כרבי אלעאי, והרי במין אחד לכולי עלמא מפרישין מזה על זה ורק עצה טובה קמ"ל.

2. הרמב"ם כתב [הי"א] היו שני מיני גיזה כגון גיזה לבנה וגיזה שחומה או גיזה זכרים וגיזה

מסוגיין שעכו"ם שקנה שדה וסוריא לא הפקיעה לגמרי שתחשב כחו"ל, שאם לא כן אין פטור משום גדל בפטור אלא משום גדל בחו"ל, ובראשית הגז לא שייך פטור זה שהרי הצאן אינן מקודשות. [ודלא כהגר"ח פ"א מתרו"מ הכ"ב ע"ש].

ולכאורה תמוה, כי מה לי טעם פטורו, והרי העיקר שגדל בפטור וחיובו תלוי בשעת הגידול, ובהכרח שכוונת החזו"א שאילו הגדל ביד עכו"ם חשוב כגדל בחו"ל, אין זה פוטר אלא מתרו"מ ולא מראשית הגז, [וכמבואר בהערה 12], ולפיכך פירש שהקנין בסוריא גורם חלות פטור של בעלות עכו"ם, ופטור זה שייך גם בראשית הגז.

וראה באור שמח [ה"י ובחדושי רמ"ש כאן] שהעלה מתוספתא כי גם גידול בבעלות כהן נחשב גידול בפטור. [וכן ביארה בחזון יחזקאל] ויש לעיין אם כהן גורם חלות פטור כעכו"ם, [ואילו היה פטורו כגדל בחו"ל, ודאי לא היה שייך כן בכהן]. ועיין עוד להלן [ע"ב הערה 16].

1. בספר חסידים [תתמ"ח] נקט שבשני מיני

אלא על כרחך דודאי חשיב שיור גבי מוכר, ועליו מוטל ליתן ראשית הגז על כל הגיזה.

והכא עצה טובה קא משמע לן תנא, דכיון דגזיות הנקבות רכיך וגזיות הזכרים אשון [קשה], לא ליתיב ליה לכהן ראשית הגז אגזיות הזכרים שמכר מגזיות הנקבות שברשותו, אלא ליתיב ליה מהאי — גזיות הנקבות דרכיך — אנקבות, ויקנה מהלוקח גזיות זכרים כדי שיעור ראשית הגז שחייב ליתן אזכרים, וליתיב ליה לכהן מהאי דאשון⁽³⁾.

לעצמו וזה נתן לעצמו [ואף על גב דלא לקח צאן אלא רק גזיון, הרי לקח מתנות הכהן ולהכי חייב ליתן]. חזינן דאין מפרישין ממין על שאינו מינו, דאי מפרישין, אם כן, כולה גיזה — דשחופות ולבנות — חדא גיזה חשיבא, והרי שייר הלוקח גבי המוכר חלק מהגיזה דהיינו הלבנות, ותנן "לקח גז צאנו של חבירו, אם שייר — המוכר חייב".

ותמהינן: אלא מעתה, סיפא, דקתני: מכר לו זכרים אבל לא נקבות, זה נתן לעצמו וזה נתן לעצמו, הכי נמו נימא דמשום דתרי מיני נינהו הוא, הא זכרים ונקבות ודאי חד מינא נינהו?

בצמר הוא כחילוק מין בתרומה. והנה רש"י [בד"ה וב"ה] ביאר שקושיית הגמרא מהברייתא היא מדברי תנא קמא שנחלק על רבי יצחק, וסבר שגם לבית הלל אין תורמין מזה על זה, וברשב"א מבואר שהוקשה לו מה הראיה מהברייתא והרי רבי יצחק הביא שב"ה אומרים שדינם כמין אחד והר"ן גרס מפני קושיא זו בדברי רבי יצחק "בית הלל אומרים אין תורמין".

אולם לביאור האור שמח אין צורך לכך, כי קושיית הגמרא היא מעצם הקביעה ששחורות והלבנות נחשבות לשני מינים, ואף שאפשר להפריש תרומה מזה על זה כי ניתנת לאכילה, לא יוכל להפריש ראשיתה גז כי ניתן ללבוש וחילוק המראה מחלקם לשני מינים שונים. וראה דרך אמונה [תרומות, שם] שכתב כן מסברא דנפשיה.

3. כתב הטור והביאו הרמ"א [סי"ב] שאם היו לו שני מינים רע וטוב לא יתן מן הרע על הטוב, אלא יתן מכל אחד לפי שיעורו. ובביאור הגר"א [סי"ק י"ז] כתב שמקורו מסוגיין, שצריך

נקבות ומכר מין זה והניח האחר זה נתן לעצמו וזה נתן לעצמו וכו', ובכסף משנה [בביאור הראשון] כתב דלא גרעי מתאנים שחורות ולבנות דחשיב התם תרי מיני לענין תרומה, וכן משמע מקושיית הגמרא בסוגיין ותמהו בשו"ת פנים מאירות [ח"א סי' ו] והרש"ש שהרי הרמב"ם פסק [פ"ה מתרומות ה"ג] שכל מין חיטים וכל מין תאנים אחד הוא.

ובאור שמח כתב שחלוקת המינים בצמר אינה דומה לחלוקת המינים בתרומה, כי בתרומה החלוקה תלויה בדין כלאים, כי היא ניתנת לאכילת הכהן ואין נפקא מינה בצבע הפרי, אך בצמר שניתן ללבוש חלוקת המינים תלוי בצבע ובמראה, ולכן שחורות ולבנות נחשבו כשני מינים.

ולכאורה עדיין תמוה, שהרי בסוגיין מדמים שני מינים בתרומה לראשית הגז, ולכן ביאר האור שמח שראית הגמרא ממה שאמר רבי אלעאי בשם בית הלל שמפרישין תרומה משחורות על לבנות כי הן שוות לאכילה, אך משני מינים ממש אין מפרישין, וכן בשחופות ולבנות לא יפרישו מזה על זה כי חילוק צבע

אם כן הדרא קושיין לדוכתה, דאדרבה, חזינן ממתניתין דמפרישין ממין על שאינו מינו, ורק עצה טובה קא משמע לן!

ואמרינן: האי לאו קושיא היא, דהא אוקימנא למתניתין דלא כרבי אלעאי! (4)

הכא נמי בשחופות ולבנות, דגיזת הלבנות טובה משל שחופות, עצה טובה קא משמע לן תנא, שלא יתן ראשית הגז מלבנות אשחופות, אלא יקנה מהלוקח גיזת שחופות, כשיעור ראשית הגז דבעי ליתן אשחופות, וליתיב להו לכהן מתרויהו, מלבנות אלבנות ומשחופות אשחופות.

בפנ"ע, אינם כדעת הטור.

4. רוב הראשונים [רש"י ר"ן רא"ש טור וכו'] ביארו שלדעת רבנן כיון שמפרישין ממין על מין אחר, נמצא שאם שייר מין אחד הוי שיעור, והמוכר חייב להפריש גם על החלק שביד הלוקח, ומה ששינוי "זה נותן לעצמו" היינו עצה טובה שיקנה מהלוקח חלק מגז השחורות כדי שלא יצטרך להפריש עליהם מחלק הלבנות שבידו שהוא משובח יותר.

והר"ן הביין שכוונת הרמב"ם שכתב "זה נותן" כפסק הלכה ולא משמע כעצה טובה גרידא. [הובא בשלימות בהערה הקודמת] לפסוק כרבי אלעאי שאין מפרישין ממין על מין אחר, ולכן שיעור מין אחר אינו נחשב כשיעור. ולפיכך תמה למה נקט הרמב"ם דין זה גם בזכרים ונקבות, והרי רבי אלעאי לא אמר כן אלא לגבי שחופות ולבנות, אך זכרים ונקבות ודאי נחשבים כמין אחד, ורק עצה טובה קמ"ל שיקנה מהלוקח גז זכרים קשה ויפריש על גז הנקבות הרך. והר"י קורקוס כתב שלהבנת הר"ן גם דין שחופות ולבנות תמוה, שהרי הרמב"ם [הט"ו] נקט שמפרישים ממין אחד על אחר, ואם כן גם בהם אין חיוב על הלוקח, אלא רק עצה טובה למוכר לקנות ממנו.

ולכן ביאר הר"י קורקוס [וכן הוא באור שמח] שחיוב הלוקח הוא משום שבמכירת הנקבות והלבנות כלם מוכח שמוכר גם מתנות כהונה, שהרי כל החלק הטוב ביד הלוקח ורוצה

לתת גם מהרץ וגם מהקשה, וראה בדברי המודות [אות ו'] שמקורו "מדין שחופות".

ובטעם הדבר כתב הלבוש שלומדים מתרומה לראשית הגז [ואם נתן מרע על טוב ודאי יצא, שהרי לא גרע מתרומה שחלה ההפרשה]. ותמוה, שהרי טעם זה שייך לכאורה רק לרבי אלעאי שלמד גזירה שוה מתרומה לראשית הגז [וכן מבואר באשכול] ואילו בסוגיין אמרו שיתן מהרץ והקשה גם לפי רבנן.

ובפרישה [ס"ק ו'] כתב שיתן מכל אחד לפי שיעורו ויהיה הכל ביחד משקל ה' סלעים, וכוונתו להוסיף כי לדעת הטור [הביאו הרמ"א סי"ג] אפילו כשיש לו הרבה גיזה חייב רק חמשה סלעים, ולכאורה היינו אפילו כשיש לו הרבה מכל מין, שאינו חייב לתת את כל השיעור על הטוב, שהרי בסוגיין מדובר באופן שהיה למוכר וללוקח שיעור לכל אחד בפנ"ע, [שאם לא כן לא היה רבי אלעאי מחייב כל אחד בפנ"ע] ובכל זאת נותן חלק רך וחלק קשה.

אולם מדברי הגר"א [ס"ק יז] לא משמע כן שכתב "מש"כ המרשים טוב ליתא". והיינו שעל דברי הרמ"א "שיתן מכל אחד לפי שיעורו" צוין שמקורו מהטור, וסובר הגר"א כי לדעת הטור אי אפשר לתת כפי חלקו, כי אם יש בחלק הטוב כשיעור אינו יכול לגרע מנתיתו משום שיש לו גם חלק רע, שהרי אינו מוסיף בנתיתו כשהגיזה רבה יותר, ובהכרח שכוונתו רק כשאין לו שיעור בכל אחד, ולפיכך דברי הרמ"א שנסובים על השו"ע בחדש וישן שיש בהם שיעור לכ"א

אי מה תרומה בעינן ראשית ששיריה ניכרין, דאם אמר כל גרני תרומה — לא אמר כלום, שהרי אין שיריים כלל אלא הכל תרומה! אף ראשית הגז נימא דבעינן שיהו שיריה ניכרין?⁽⁵⁾

ואמרינן: אין! באמת בעינן שיהו שיריה ניכרין. והתנן [בניחותא]: האומר כל גרני תרומה וכן האומר כל עיסתי חלה, לא אמר כלום. משמע, הא אמר כל גזי ראשית הגז,

ראשית אלא שיש אחריה אחרות, וכיאר בחזון יחזקאל שלרבי אלעאי ראשית הגז פוטרת את שאר הגיזה, ויש עליה שם הפרשה, ואילו רבנן סברו שאין בראשית הגז הפרשה אלא רק מצוות נתינה, ואינו צריך לפטור את שאר הגיזה, ולא התחייב להפריש ממנה אלא רק לתת לכהן את חלק הראשית.

ובמנחת חנוך [אות ט] תמה "הרי רבי אלעאי מודה בראשית הגז אינה טובלת, ואם כן אינו דומה לתרומה שאינו יכול לתת כל הטבל לכהן, [וראה בהערות לע"א שיש חיוב הפרשה על החפצא, ומיעט קרא שאינה טובלת], וכתב שגזירת הכתוב הוא שישיר מקצת ואם לא אינו מקיים המצוה, והיינו, שדין "שיריים ניכרים" שצריך בתרומה הוא שתפטור את הנותר - ולכן אפילו המפריש מקצת ולא הותר הנותר משום טעם צדדי, אין תרומתו תרומה - אך חוץ מכך צריך גם שיהא ניכר השיריים והתרומה בפני עצמם וזה שייך גם בראשית הגז, ולכך הוצרכה התוספתא לומר "אין ראשית אלא שיש אחריה אחרית" ואין הכוונה להיתר הנותר. וכן מבואר בקובץ שיעורים [ביצה אות לג].

ובלבבוש [ס"ו] כתב שאין למדים בראשית הגז מתיבת "ראשית" שיניח שיריים, כי רק בדבר שיש בו משום קדושה צריך שיבדיל בין הקדש לחול ולא יניחם מעורבין, אבל בראשית הגז אין כל קדושה, ולא נאמר "ראשית" אלא להקל על הנותן שיוצא בכל שהוא, אך גם אם יתן הכל מקיים מצוותו, [ומשמע שנקט כן אפילו לפי רבי אלעאי, שהרי לרבנן לא דרשינן ראשית, וראה הערות לתוס', ולעין הערה 3].

שפריש הלוקח משל עצמו, וכן במוכר זכרים ושחופות מסתבר שאינו רוצה להזיק עצמו ולהפריש מהטוב שנשאר אצלו על הגרוע שביד הלוקח, ונמצא שהלוקח צריך להפריש מעיקר הדין, ורק כשמשייר מאותו מין אמרינן חזקה שאין אדם מוכר מתנות כהונה [וכדלהלן קלח:].

אולם הכסף משנה [בביאור השני] נקט שהרמב"ם פוסק כרבנן, ורק עצה טובה היא שיקנה משל הלוקח כדי להפריש מהזול, וכבר העיר הר"י קורקוס שרק במשנה שייך לפרש כן כי שנינו שמכר "שחופות" שהוא מין הגרוע, ועצה טובה שיקח מהלוקח להפריש, אך הרמב"ם שינה וכתב "ומכר מין זה ולקח האחר" ומשמע שבכל אופן כל אחד מפריש לעצמו, וכן משמע ממה שהוסיף זה נותן לעצמו "על מה שלקח", ומשמע שמעיקר הדין חייב הלוקח בהפרשה על המין שבידו.

והחתם סופר כתב שלמסקנא בסמוך [קלו:]. שכבשים שצמרן קשה פטורים מראשית הגז, נמצא שזכרים ונקיבות חשובים כשני מינים, שהרי צמר הזכרים קשה משלהם אף שאינו קשה בכדי לפטור.

וראה בשו"ע [ס"ח] שלא הזכיר זכרים ונקבות, וכיאר בתורת חיים לסוגיין, שפסק כרבי אלעאי שמן הדין אין מפרישין ממין על מין אחר, ולפיכך נקט רק שחופות ולבנות שהן שני מינים. אך זכרים ונקבות הן מין אחד ולא הביא השו"ע את העצה למוכר לקנות מהלוקח.

5. בגמרא משמע שלרבי אלעאי לומדים ראשית הגז בגזירה שוה מתרומה, ובה נחלקו עמו רבנן, אך בתוספתא שנינו, "רבי אלעאי אומר אין

דבריו קיימין⁽⁶⁾. ותניא אידך דאי אמר כל גזי ראשית — לא אמר כלום. וקשיין אהדדי! אלא לאו, שמע מינה: הא דתנן לא אמר כלום — רבי אלעאי היא דמקיש ראשית הגז לתרומה, והא דתניא דבריו קיימין — רבנן היא, שמע מינה!⁽⁷⁾

אמר רב נחמן בר יצחק: האידינא נהוג עלמא כהני תלת סבי:

כרבי אלעאי — בראשית הגז⁽⁸⁾. דתניא: רבי אלעאי אומר: ראשית הגז אינו נוהג אלא

וכבר התבאר כי בראשית הגז נחלקו האחרונים אם יש מצוה בהוספה על השיעור, ומוכח מקושיא זו שדעת הטורי אבן שיש מצוה להוסיף, וראה עוד בלב אריה להלן. [ובמש"כ שם שאין לו שיעור למטה אלא אחד משישים ומדרבנן וכבכורים, ראה במעדני ארץ תרומות פ"ג ה"א ששיעור זה מעכב דוקא בראשית הגז].

7. הרמב"ם [ה"ח] פסק שדבריו קיימין. ותמה הכסף משנה הרי לעיל [ה"א] פסק כרבי אלעאי שאינו נוהג בחו"ל, ולשיטתו דילפינן מתרומה הרי אין דבריו קיימין. וכתב [בהי"א] שהמנהג שנהגו כרבי אלעאי [בסמוך] אינו אלים לדחות את כל מה שסתמו רבנן, ודי לנו במה שנהגו כמותו שאין ראשית הגז נוהג בחו"ל. [וראה הערה 5 על תוס' בשם רדב"ז].

והר"ן כתב כי כיון שנהגו כרבי אלעאי במתנות, אין מקילין במה שהחמיר רבי אלעאי, כי תרי קולי לא עבדינן.

והרשב"א [פסקי חלה, ב] כתב שאם נתן הכל לא מועיל כלל ולא קיים המצוה כי ראשית הגז נלמד בגזירה שוה מתרומה וצריך שיהיו שייריה ניכרים.

8. הרמב"ם [ה"א] והשו"ע [ס"א] כתבו ראשית הגז אינו נוהג אלא בארץ, וכרבי אלעאי. אולם הטור כתב שמן התורה נוהג גם בחו"ל אלא שלא נהגו כן, והיינו שכוונת רב נחמן בר יצחק לומר כי הלכה כרבנן שלא למדו גזירה שוה מתרומה, ורק "נהגו" כרבי אלעאי.

6. המנחת חנוך [שם] כתב שגם אם "דבריו קיימים", היינו רק שנחשב לו קיום מצוה בנתינת הכל לכהן, אך ודאי כל זמן שלא נתן יכול לחזור בו, כי לא חל בו "קריאת שם" ולא "אמירה לגבוה" שהרי חולין הוא, והיינו אפילו לשיטתו שחלה הפרשה בראשית הגז, עי"ש"ה] והוסיף כי גם משום נדר לא שייך בזה כי אין בו סרך מצוה כלל יותר ממה שקצבו חז"ל. אך מדברי הלבוש הנ"ל מבואר שרק "הקלו על הנותן", אך ודאי בהכח מקיים מצוה. ובצפנת פענח [תניינא עמ' לט] נקט ש"דבריו קיימים" משום נדר, עי"ש. וידועים דברי תורי"ד [קידושין נח] שיש שיעור לתרומה לגבי מצוות נתינה לכהן, אף שלהפרשת תרומה עצמה אין שיעור. והוסיף על כך המקנה שאין מצוות נתינה אלא על שיעור נתינה, ואילו שאר התרומה מוכר לכהן, [וראה נודע ביהודה יו"ד רא, ומהר"ם בן חביב ח"א קכ] וכתב בספר גז צאנך [סי' ז] שלדבריו תוספת ראשית הגז תהיה חולין וגם לא יתחייב ליתנה לכהן. [וראה אמרי בינה תרו"מ ב, ומעדני ארץ שהעמידו דברי המקנה במוסיף על שיעור עין יפה מדרבנן, ובדרך אמונה פ"ג מתרומות, בה"ל ה"ה] דחה דבריו מכל וכל.

ב. בטורי אבן [חגיגה ז]. תמה למה לא שנינו ראשית גז בין הדברים שאין להם שיעור [והרי סתם משנה שם כרבי אלעאי שנוהג גם בחו"ל] ותירץ שיש לו שיעור מן התורה למטה, שאין חיוב ראשית הגז אלא על חמש רחלים. אמנם תוס' להלן [קלו: ד"ה אלו] כתבו שלא מנו אלא דברים שיש מצוה בהוספה על שיעורן,

בארץ⁹).

וכרבי יהודה בן בתירה — בדברי תורה. דתניא: רבי יהודה בן בתירה אומר: אין דברי תורה מקבלין טומאה, ולהכי אין בעל קרי צריך טבילה ללמוד תורה.

וכרבי יאשיה — בכלאים. דתניא: רבי

יאשיה אומר: לעולם אין חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן ביחד במפולת יד [שיפיל את שלשתן יחד בשעת זריעה].

שנינו במשנתינו: חומר בזרוע [וכו'].

והוינן בה: וליתני עוד מילתא דחמיר ראשית הגז ממתנות: חומר בראשית הגז

חסידות היתה למפרישים.

וכבר תמהו כל הראשונים ממה שמצינו לעיל [קלב:]: שרב חסדא קנס את טבחי הוצל שלא נתנו מתנות, ומשמע שלא נהגו כרבי אלעאי במתנות חו"ל. ובעל המאור העלה מכך שלא נהגו כרבי אלעאי במידי דאכילה כמתנות כיון שאמר בהם רבי יוחנן "כאילו אוכל טבליים".

והרמב"ן כתב שרב נחמן ב"י לא פסק הלכה כרבי אלעאי אלא רק "נהגו" ואורוי לא מורינן, ואין למדים למתנות אלא במקום שנהגו, כי טעם המנהג אינו כטעמו של רבי אלעאי, שהוא למד שניהם בגזירה שוה מתרומה, ואילו המנהג הוא רק בראשית הגז משום שהוקש ראשית הגז לראשית דגנך [דו"ו ערביה, וכדלעיל קלה]. ומתנות נהגות בחו"ל.

והר"ן כתב שלא קבלו דבריו של רבי אלעאי אלא בראשית הגז שהוא דומה לתרומה בכך שחלק הכהן מעורב עם חלק הישראל, ולכן רק לגבי ראוי ללמוד בגזירה שוה מתרומה, אך לא למתנות שהם מובדלות ועומדות מתחילתן, וראיתו מקושיות הגמרא לעיל שיהיה ראשית הגז טובל כתרומה, ולא הקשו כן במתנות כי פשיטא שאף לרבי אלעאי אינם טובלות כי הן מופרשין ועומדין. [וראה עוד לעיל בע"א הערה 12 באורך].

עוד כתבו הרמב"ן והרשב"א [בחידושי ובתוה"ב ב"ג ש"ב ובשו"ת ח"ג שמו] והריטב"א והר"ן כי בזמן הזה נהגו כלם להפריש מתנות בחו"ל, כי אף שהלכה כרבי

והרא"ש [ס"ס ג] כתב אע"ג שאמר רב נחמן ב"י שנהגו כרבי אלעאי, האריכו רבנן בהלכותיהן משום שלא פסק בהדיא הלכה כרבי אלעאי, אלא אמר "נהגו עלמא" ולפיכך הוצרכו לפרט הלכותיהן למקום שלא נהגו כרבי אלעאי.

והיש"ש [סי' יא] דייק מדבריו שמקום שנוהגין כרבי אלעאי אין צריך לדעת הלכותיהן, כי כל הבא לנהוג ולחייב עצמו בדבר שפטר והוה רבנן נקרא הדיוט. אולם מאידך הביא תשובת רש"י [סי' כג הובא במדרכי תשלון] ש"נהוג עלמא" הוא כמו שאמרו בתענית [כו:]: אורוי לא מורינן ואי עביד לא מהדרינן ליה. והיינו שהבין בדעת הרא"ש כהשו"ע שהלכה כרבי אלעאי, ולשיטתו המחמיר נקרא הדיוט, ודעת רש"י כהטור שהלכה כרבנן, ורק "נהגו" כרבי אלעאי, אך הנהג לחומרא תבא עליו ברכה.

ומדברי הרמב"ן [בסמוך] מבואר ש"אורוי לא מורינן" ביאורו שלא לומדים מדין המנהג לדין השוה לו, כגון במקום שנוהג המנהג בראשית הגז אין לדון ממנו למנהג במתנות אף שדינם שוה בכל מקום, וראה עוד בהערה הבאה ובהערות לתוס' [ד"ה כרבי].

9. רש"י ותוס' כתבו שהוא הדין למתנות [שאינן נהגות בחו"ל], וכן פירש"י לקמן [קלח: ד"ה לבד], וכתב בעל המאור שטעמם משום שרבי אלעאי למד שני דינים אלו בגזירה שוה "נתינה נתינה" מתרומה, ומה שמצינו לעיל [קלב-קלג]. שנתנו זרוע לוי"ק בחו"ל מדת

שמעון היא⁽¹¹⁾. דתניא: רבי שמעון פוטר את הטרפות מראשית הגז! ולדידיה שוו ראשית הגז ומתנות.

מאי טעמא דרבי שמעון?

שנוהג גם בטריפות, מה שאין כן במתנות שאין נוהג בטריפות, דאמר קרא "ונתן לכהן", משמע דבעי ליתן לאכילת כהן עצמו ולא לאכילת כלבו?⁽¹⁰⁾

אמר רבינא: הא מני מתניתין — רבי

וביד אפרים [שם] הביא מספר תורת יקותיאל שביאר כי סוגיין פוטר מתנות רק לדעת רבי שמעון, ולשיטתו ששחיטה שאינה ראויה לא שמה שחיטה, ואינו קרוי "זבח" [וכטעם הספרי], אך להלכה קיי"ל כרבנן ששמה שחיטה וטריפה חייבת במתנות. ועיין בהערה הבאה.

וראה תוס' לעיל [קל. ד"ה תיתי] שממשמעות דבריהם נראה שטריפה חייבת במתנות, ובהערות שם הבאנו ביאורי האחרונים בדבריהם.

ובמנחת חנוך [תקן, ט] כתב כי אף שטריפה פטורה ממתנות, לא הקפידה התורה אלא על הבהמה ולא על המתנות, ואם נטרפו המתנות מבליעת איסור חייב ליתנם לכהן, אך אם נאסרו בהנאה אינם ממון כהן ואין צריך ליתנם, ולכאורה תמוה, שהרי הפטור תלוי בשעת שחיטה וכיון שחל עליהם חיוב ליתנם לא מועיל בהם כל איסור להפקיעם מיד הכהן.

11. הרמב"ם [ה"ז] פסק שראשית הגז נוהג בטריפה, וכתב הר"ן שהרמב"ם נקט שאין כוונת רבינא לומר שהתנא במשנתנו סתם כרבי שמעון שטריפה פטורה, אלא שלא הזכיר דין השנוי במחלוקת כ"חומר בראשית הגז", וכיון שאין הוכחה מהמשנה כדעת מי ההלכה, חוזר הכלל שיחיד ורבים הלכה כרבים ופוסקים כרבנן שאינו נוהג בטריפה, והוכיח כן מהסוגיא בנדה [נא:].

ובתורת יקותיאל [הנ"ל] כתב שכוונת רבינא שאי אפשר לומר חומר ממתנות, שהרי שם טריפה חייבת במתנות, ואין סתם משנה כרבי

אלעאי גם במתנות, כשם שתקנו חכמים לנהוג תרו"מ במקומות הסמוכין לארץ ישראל, כך תקנו ליתן מתנות, ושם קונסים עליהם [כי הכל שוחטין לעצמם ותבא להשתכח תורת מתנות], אך לא תקנו בראשית הגז [שאינו קדוש ואינו טובל] ולכן אינו נוהג בחו"ל. וראה עוד ביד אפרים [ריש סי' סא] ובחזו"א שביעית [ס"ב ב] ואכמ"ל.

10. רש"י פירש שטריפה פטורה ממתנות דכתיב ונתן לכהן ולא לכלבו, [וטעם זה לא שייך בראשית הגז שאין בה אכילה, אלא ילפותא היא ממתנות] אולם בספרי [שופטים] דרשינן מ"זובחי הזבח" שאין זבח אלא הראוי לאכילה ולא טריפה. ושחיטה שאינה זבח אינה חייבת לא במתנות ולא בגז. ונפקא מינה בין הדרשות לספק טריפה, שאילו פטורו משום שניתן לכלבו, פטור לגמרי, אך אם נפטר רק משום שאינו זבח, נמצא שבספק יכול הכהן לתפוס מידו. [ראה ש"ך סק"ג וט"ז ס"ק ח].

והרמב"ם לא הזכיר דין טריפה במתנות, ובערוגת הבשם [סא סק"ג] כתב שודאי דעתו לפוטרה ממתנות כמבואר בשו"ע [ס"א ס"ו] ולכאורה משמע כן מלשון הרמב"ם [ה"ה] "שזיכה הקב"ה לכהן במתנות כהונה שהבשר שלו ובראשית הגז ללבושו", ומשמע שניתנו לו לצרכיו, וטריפה שאינה ראויה לא ניתנה לו, אך מאידך יש לדקדק שלא כתב שהמתנות ניתנו לו לאכול כשם שכתב בראשית הגז "ללבושו" ובגזל הגר "להוצאותיו", ומשמע "שהבשר שלו" אף שאינו ראוי לאכילה. וצ"ע.

שזה!?

אלא, היינו טעמא דרבי שמעון, דיליף גזרה שזה "צאן" — "צאן" ממעשר. מה במעשר — טרפה לא מיחייבא [כדלקמן], אף ראשית הגז — טרפה לא⁽¹³⁾.

והתם, במעשר, מנלן דינו נוהג בטרפה?

דכתיב בעניינא דמעשר: "כל אשר יעבור תחת השבט". ודרשינן: פרט לטריפה שאינה עוברת, דהיינו שאינה יכולה לעבור תחת השבט משום שאינה יכולה ללכת, כגון שנחתכו רגליה מן הארכובה ולמעלה. ומינה יליף לכל הטרפות שאין חייבות במעשר⁽¹⁴⁾.

יליף גזרה שזה "נתינה" — "נתינה" ממתנות כהונה. מה במתנות — טרפה לא מחייבא, אף בראשית הגז נמי — טרפה לא!⁽¹²⁾

ומקשינן: ואי יליף גזרה שזה ד"נתינה" — "נתינה" ממתנות, לילף הך גזירה שזה ד"נתינה" — "נתינה" נמי מתרומה, דהתם נמי כתיב נתינה, ונימא הכי: מה תרומה בארץ אין — נוהגת, בחוצה לארץ — לא, אף ראשית הגז נמי, בארץ — אין, בחוצה לארץ — לא!?

וכי תימא דהכי נמי, דבאמת כך הוא הדין, אלמה תנן: ראשית הגז נוהג בארץ ובחוצה לארץ! אם כן מוכח דלא דרשינן האי גזירה

13. באור שמח דקדק שלא הוזכר בסוגיין לפטור בהמת שותפין וגזת חו"ל מגזירה שזה, אלא לטריפה בלבד, וביאר דהיינו משום שהגזירה שזה מ"צאן צאן" מלמדת רק על דין התלוי באיכות הצאן ולא על מקרה שקרה בו. ולדבריו אלו מיושבת קושייתו בחידושי רמ"ש לעיל, שלא למדו ממעשר לפטור לקוח בראשית הגז וכן מיושבת דעת הרמב"ם [בהערה 11] שפטר בחו"ל וחייב בטרפה, משום שהלימוד ממתנות אינו מלמד אלא על טריפה שבגוף הצאן, ולא על מעשה גיזה שנעשה בחו"ל.

ולפי ביאורו העמיד את מה ששינוי בתוספתא שנוהג בכלאים ולא כמעשר שאינו נוהג בכלאים, דהיינו שלא כרבי שמעון. ומה שלא הוזכר במשנתנו שיש חומר במתנות שנוהגות בכלאים מבראשית הגז שאינו נוהג בהם, היינו משום שאין התנא מזכיר דין השנוי במחלוקת, וכמבואר בהערה 11 [ויש לעיין אם בן פקועה נחשב שינוי באיכות הצאן, אי מקרה שקרה בו].

14. ראה בהערה 5 לתוס', ביאור הלימוד לפי

שמעון. ותמה בדרך אמונה [בה"ל ה"ז ד"ה ובטרפה] מלשון הגמ' וליתני חומר ברה"ג שנוהג בטרפות, עיי"ש שישב את דעת הרמב"ם באופן אחר.

12. במנחת חנוך כתב שהגוזז בן פקועה חייב, כי אינו נחשב כשחוט אלא להיתר אכילה, ועדיין הוא מהלך כחי גמור. ורק אם שחט בבהמה רוב שנים אינה נחשבת כ"צאנך" [אף אם עדיין דינה כחיה].

ובדמשק אליעזר כתב שלדעת רבי שמעון שלמד נתינה נתינה ממתנות, בן פקועה פטור מראשית הגז, ומה שאמרו במסקנא שלמד טריפה מ"צאן צאן" ממעשר ולא ממתנות היינו רק לדעת תנא דמתניתין שאינו לומד "נתינה נתינה" כי אם כן היה צריך לדרוש גזירה שזה זו גם מתרומה ולפטור גזת חו"ל. אך להלכה פסקינן כרבי אלעאי שבאמת פטור בחו"ל ונמצא שרבי שמעון יכול ללמוד "נתינה נתינה" ופטור מראשית הגז כמו במתנות. [וראה מנחת חנוך שם, שכן פקועה פטור גם ממעשר] ועיין עוד בהערה הבאה.

שניהם לא נהגו באדם אלא רק בבהמה. מה שאין כן בכור, שגם בכור אדם קדוש וטעון פדיון.

שניהם נהגו גם בפשוט. מה שאין כן בכור, נוהג דווקא בבכור הנולד ראשון ולא בפשוטים הבאין אחריו.

שניהם לא נהגו לפני הדיבור דהיינו לפני מתן תורה. מה שאין כן בכור, שנהג כבר במצרים.

ומקשינן: אדרבה! מבכור הוא ליה למילף ראשית הגז, שכן הם שוים בפרטים אלו:

שניהם, בכור וראשית הגז, נוהגין ביתום דהיינו שמתה אמו בשעת לידתו. מה שאין כן במעשר שאינו נוהג ביתום, שלמד בכור בגזרה שוה מקדשים דכתיב בהו "שבעת ימים יהיה תחת אמו" והתמעט יתום.

שלקחו בשותפות נתנו — דהיינו שנוהגין שני דינים אלו גם בלקוח ובשותפות ובמה שניתן במתנה. מה שאין כן מעשר, שאינו נוהג בלקוח⁽¹⁷⁾, ולא בשותפות, דכתיב

והוינן בה: ולילף בגזרה שוה "צאן" — "צאן" מבכור, מה דין בכור נוהג אפילו בטרפה [שהרי נתקדש ממעי אמו, ואי אפשר להקריבו והוא טעון קבורה], אף ראשית הגז נימא דנוהג אפילו בטרפה?

ומתריצין: מסתברא דממעשר הוא ליה למילף ראשית הגז, שכן ראשית הגז שוה למעשר בפרטים אלו:

שניהם נוהגים לאו דווקא בזכרים⁽¹⁵⁾, אלא גם בנקבות. מה שאין כן בכור שנוהג דווקא בזכר⁽¹⁶⁾.

שניהם לא נהגו בטמאים [בהמה טמאה]. מה שאין כן בכור שנוהג גם בטמא, דהיינו פטור חמור.

שניהם נהגו דווקא בצאן מרובים. מעשר בעשרה דווקא, וראשית הגז בחמש רחלות. מה שאין כן בכור שנוהג בבהמה יחידה.

בכור קדוש מרחם. מה שאין כן מעשר וראשית הגז שאינם קדושים מרחם.

רש"י ולפי תוס'.

15. הראשונים הביאו שרבינו חננאל גרס "שכן זכרים כהנים", ופירש שבהמת כהן חייב בבכורה ופטורה ממעשר וראשית הגז, ולמד שהוא פטור החל בבהמה, כי אילו רק יכול ליטלם הכהן לעצמו, אין זה חילוק ביניהם לבכור, ונמצא שאפילו אם ירצה ליתנו לכהן אחר לא יקיים בכך מצוות ראשית הגז. ונפקא מינה לפטור גיזה שגדלה ביד כהן ומכרה לישראל כמבואר לעיל [בע"א הערה 22].

16. הרמב"ם כתב שראשית הגז נוהג ב"זכרים

כנקבות" וביאר בספר גז צאנך שרצונו לומר שחידוש הוא שנוהג גם בזכרים אף שצמרן קשה יותר מנקבות [וכדלעיל "ראשון"] וקמ"ל שאינו קשה כל כך כדי להפטור מראשית הגז.

אולם בשו"ע [ס"ב] הגירסא זכרים ונקבות, וכן הובא בשינויי נוסחאות במהדורת פרנקל, וראה במאירי להלן [קלז]. שאינו נוהג אלא בכבשים ובנקבותיהן שהצמר שלהן ראוי לבגדים. ועיי' בדרך אמונה [צה"ל סא].

17. מהרי"ט אלגאזי [ריש בכורות אות ו] הקשה איך יתכן אופן של לוקח שיתחייב בבכורה ויפטור ממעשר, והרי בכור קדושתו חלה

"יהיה לך" – ולא שותפות, ולא לקוח, ולא במה שניתן במתנה.

שניהם נוהגין אף שלא בפני הבית, מה שאין כן מעשר שנוהג רק כשבית המקדש קיים.

שניהם מתנות הניתנות לכהן, מה שאין כן מעשר שנאכל לבעלים.

קדוש ממעי אמו, וראשית הגז אין צריך לעשות מעשה להקדישו. מה שאין כן מעשר, שנעשה קדוש על ידי שעובר תחת השבט.

בשני אלו שייכת מכירה, שיכול הכהן למכור בכור וראשית הגז⁽¹⁾, אבל בהמת מעשר אינה נמכרת.

והנך פרטים ששונים בהם ראשית הגז לבכור

קלז-א שניהם עומדים מתחילתו בקדושה, כי בכור

קודם מירוח חייב, שהרי ראשית הגז קודם שגזז לא חל החיוב ודומה לתבואה קודם מירוח. ובחידושי ר' מאיר שמחה הקשה מאידך על ריב"ם שפטר מדברי רבנן שחייבו, וכתב שודאי אין לקוח פוטר אלא פירות תלושין, ואילו קודם גזיזה נחשבין כמחוברין, וחייב. אך תמה לפי רבי שמעון שלמד ממעשר בהמה לפטור טריפה, שיפטור גם לקוח. ואילו משנתנו כרבי שמעון, הרי שנינו הלוקח גז צאנו של עכו"ם וכו' ודייקו שאם לקח לגזו חייב.

וכן תמה הגר"מ זמבא בורע אברהם [כ, לך] אילו לרבי אלעאי לקוח פטור, כיצד הוכיחה הגמרא לעיל מלוקח צאן עכו"ם ליגזו דמשמע שחייב אף שגדל בפטור, והרי תיפוק ליה שיש בו פטור לקוח. ולכן ביאר שהמחלוקת מצד דין שותפות שיש למוכר בבהמה, שלרבנן די שיהא לכל אחד שיעור בגיזה, אך לרבי אלעאי ששותפות עושה חלות פטור צריך שיהא לכל אחד שיעור בצאן, ולכן אין הלוקח חייב על הגיזה. עיי"ש"ה.

1. הרמב"ם [היי"ז] כתב ראשית הגז חולין לכל דבר, לפיכך אני אומר שנותנים אותו לכהנת אע"פ שהיא נשואה לישראל כמתנות בהמה, ויראה לי שדין שניהן אחד הוא. וידוע נידון האחרונים [ערוך השלחן תרומות נא ב, ישועות מלכו י"ד סה] לגבי תרומה אם מקיים גם

מרחם, ואם לקח את האם אין זה נחשב לוקח בכור, ואינו דומה לראשית הגז שגוף הבהמה שלקחה מתחייב. ולכן העמיד באופן שלקח בהמת הפקר שלא חלה בה קדושה בלידה, וכשזכה בה הישראל חלה קדושת בכורה. ובאופן זה פטור ממעשר כדין לקוח.

ובקהילות יעקב [בכורות ב] תמה על דבריו איך תחול בו קדושה, והרי אינה חלה אלא בצאתו מרחם, והעלה שקדושת פטר רחם מיתלא תלי וקאי שאם יזכה בה ישראל תקדש, ולפיכך שב ותמה איך קדושת בכור הבאה מאליה תחול על תנאי דלהכא.

אולם בשו"ת מהרי"א [ח"ב נ"א] כתב שכוונת מהרי"ט אלגאזי שאם יזכה בו תחול בו קדושת בכור למפרע, ונפקא מינה לנהנה מבכור של הפקר ואח"כ זכה בו הוא או אחר, שאם חל למפרע עובר באיסור, ואם מכאן ולהבא אינו עובר.

והחתם סופר [יו"ד שט"ז] נקט שאין כוונת הגמרא בסוגיין שבכור וראשית הגז חייבין באופן שלקח במציאות מאחר, אלא שבשניהם לא שייך הפטור של לוקח, ובאמת יש חילוק באופן ה"לקוח" בין בכור למעשר, עיי"ש.

ובתוספתא שנינו "הלוקח מבעה"ב חייב ורבי אלעאי פוטר", ולכאורה טעמו משום שלמד "נתינה נתינה" מתרומה, ובזרע אברהם [סוף יט] הקשה מכך על שיטת ר"ת [ב"מ פז] שלוקח